

- comparative multidimensional studies] / L.I. Vasserman, N.I. Anan'yeva, Ye.L. Vasserman, i dr. // *Obozreniye psikiatrii i meditsinskoj psikhologii im. V.M. Bekhtereva*, No. 4, 2013. – S. 58-67.
2. Gavrilenkova S.V. Problema issledovaniya v psikhologii lichnostnykh faktorov depressivnykh rasstroystv [The problem of research in psychology of personality factors of depressive disorders] / S.V. Gavrilenkova // *Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya*, 2015. №4. – S.109-113.
  3. Zelens'ka K.O. Kliniko-psykhopatolohichnyy analiz suchasnykh depresyvykh rozladiv poednanykh z suyitsydaľnoyu povedenkoyu u zhink [Clinical and psychopathological analysis of modern depressive disorders associated with suicidal behavior in women] / K.O. Zelens'ka, G.G. Kol'tsova // *ScienceRise. Medical science*, 2017. – #12. – S. 39-42.
  4. Isayeva Ye.R. Koping-povedeniye i psikhologicheskaya zashchita lichnosti v usloviyakh zdorov'ya i bolezni [Coping behavior and psychological protection of the individual in conditions of health and illness] / Ye.R. Isayeva. – SPb.:SPbGMU, 2009.–136 s.
  5. Koval' I.A. Suchasni pidkhody v pohlyadakh na etiologiyu depresyvykh rozladiv, yikh diahnozyku i likuvannya [Modern approaches in the views on the etiology of depressive disorders, its diagnosis and treatment] / I.A. Koval' // *Problemy suchasnoyi psikhologii*, 2015. – Vy'p. 28. – S. 202-211.
  6. Nalchadzhyan A.A. Psikhologicheskaya adaptatsiya: mekhanizmy i strategii [Psychological Adaptation: Mechanisms and Strategies] : 2-ye izd. – M.: Eksmo, 2010. – 368 s. – (Psikhologicheskoye obrazovaniye).
  7. Pribytkov A.A. Struktura lichnosti i mekhanizmy psikhologicheskoy zashchity pri somatoformnykh rasstroystvakh [Personality structure and psychological defense mechanisms in somatoform disorders] / A.A. Pribytkov, I.O. Yurkova, YU.B. Bazhenova // *Sotsial'naya i klinicheskaya psikiatriya*, 2016. – №2. – S. 31-35.
  8. Takhtashova D.R. Prohrama dyferentsiyovanoyi profilaktyky suyitsydaľnoyi povedinky u khvorykh z bipolyarnymy afektyvnymy rozladamy [Program of the Differential Prophylaxis of Suicidal Behavior in Patients with Bipolar Affective Disorders] / D.R. Takhtashova // *Ukrayins'kyy visnyk psikhonevrolohiyi*. – 2014. – T. 22, Vy'p. 1 (78). – S. 91–96.
  9. Tkhostov A.SH. Psikhologicheskyye problemy reabilitatsii psikhicheski bol'nykh [Psychological problems of rehabilitation of the mentally ill] / A.SH. Tkhostov, M.G. Vinogradova // *Natsional'nyy psikhologicheskyy zhurnal*. – 2018. – №2(30). – S. 32–37.
  10. Khalak M. Ye. Opredeleniye urovnya psikhologicheskogo potentsiala u lits s ogranichennymi vozmozhnostyami [Determining level of the psychological potential in persons with disabilities] / M.Ye. Khalak // *Kontsept*. – 2012. – № 10. – URL: <http://www.covenok.rii/koncept/2012/12131.htm>.
  11. Shevchenko N.F. Kryteriyi otsinky vazhkosti depresyvnoho stanu [Criteria for evaluating the severity of a depressive state] / N.F. Shevchenko // *Materialy IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychniy konferentsiyi «Osobystist' u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiyakh zhyttya» Sumy: SumDPU imeni A.S.Makarenka*, 2018. – s.312-314.
  12. Bennabi D. Risk factors for treatment resistance in unipolar depression: A systematic review / D. Bennabi, B. Aouizerate, W. El-Hage et al. // *Affect. Disord.* – 2015. – Vol. 171. – P. 137-141.
  13. Christian A. Coping style as a mediator of the relationship between depressive symptoms and deliberate self-harm / A. Christian, K. McCabe // *Crisis*. – 2011. – Vol. 32, № 5. – P.272-279.

УДК 159.947.23:331.543:629.7

<https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-10>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РАКЕТНО-КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Н.П. Крошка

аспірантка кафедри психології Запорізького національного університету

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8026-0168>

psiholog.kroshka@gmail.com

Крошка Н.П. Ефективність впровадження програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. В статті представлено результати впровадження програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Показано наявний рівень розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Представлено критерії розвитку для кожного компоненту професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі: засвоєння студентами сутності професійної відповідальності; суб'єктивація мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки; осмисленість професійної діяльності. Охарактеризовано дослідницьку вибірку, психодіагностичний інструментарій та організаційні аспекти програми. Наведено та проаналізовано динаміку розвитку визначених параметрів в досліджуваних групах. Підтверджено правомірність визначених психологічних умов розвитку професійної відповідальності та ефективність розробленої програми. Відсутність статистично значущих змін у контрольній групі засвідчила необхідність цілеспрямованого розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Ключові слова: професійна відповідальність, ракетно-космічна галузь, соціально-відповідальна поведінка, вольові якості, локус контролю, почуття совісності, саморегуляція поведінки.

Kroshka, N.P. Effectiveness of implementation of the professional responsibility development program of future specialists of the rocket-and-space technology. The article highlights results of implementation of the development program of the professional responsibility of future specialists of the rocket-and-space technology. The present level of the professional responsibility development has been shown: most of the studied parameters belong to the average range of development, which points at the slow and unstable process of development of professional responsibility of students. The development criteria of the

professional responsibility of future specialists of the rocket-and-space technology have been presented: assimilation of essence of the professional responsibility by students; subjectivation of motives and values of professionally responsible behavior; meaningfulness of the professional activity. The author has revealed the following indicators of the professional responsibility of students: awareness of responsibility as professionally significant quality; developed motives of the socially responsible behavior; expression of volitional qualities of personality; internal subjective control in professional activities; severity of the conscience; self awareness of behavior in professional activities. The research sample, psychodiagnostic tools and organizational aspects of the program have been described. Dynamics of development of the definite parameters in the studied groups has been shown and analyzed. Legality of the certain psychological conditions of the professional responsibility development and effectiveness of the developed program have been confirmed. The lack of statistically significant changes in the control group has indicated the need for targeted development of the professional responsibility of future specialists of the rocket-and-space technology. Promising directions of further researches concern studying the correlations of responsibility with other personality characteristics of a specialist of the rocket-and-space technology, manifestation of gender and socio-cultural differences in responsible behavior.

Keywords: professional responsibility, rocket-and-space technology, socially responsible behavior, volitional qualities, locus of control, a sense of conscience, self-regulation of the behavior.

Постановка проблеми. Враховуючи загальноосвітні тенденції до підвищення ролі космосу для суспільства, головним напрямом розвитку ракетно-космічної галузі в Україні є формування економічно стійкої, конкурентоспроможної промисловості та інфраструктури. Досягнення цих цілей реально завдяки підвищенню професіоналізму працівників та виховання потужного кадрового потенціалу – майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Підвищення ефективності та оптимізація діяльності фахівця можливі шляхом вдосконалення його психічної організації: свідомої регуляції і самоконтролю суб'єкта діяльності, підвищення ролі ділової активності і свідомого відповідального ставлення до поставлених завдань, процесу і результату діяльності.

Для фахівців ракетно-космічної галузі високий рівень розвитку професійної відповідальності має виключне значення у зв'язку із складністю діяльності. Процес створення та функціонування складних технічних комплексів, таких як літальні апарати, повинен бути надійним та безпечним для людей і навколишнього середовища. В зв'язку із цим виникає необхідність розробки практичних заходів цілеспрямованого розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними та зарубіжними науковцями вивчалися: соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління [1]; процес становлення відповідальності як професійно значущої якості [8, 9]; соціальна відповідальність інженера [4]; зв'язок відповідальності з рольовими професійними обов'язками [7]; відповідальність в контексті особистісної властивості активного суб'єкта життєдіяльності [2].

Незважаючи на представленість широкого спектру досліджень окремих аспектів професійної відповідальності, аналіз літератури засвідчив відсутність наукових праць, в яких би висвітлювалася проблема вивчення психологічних умов, що сприяють розвитку професійної відповідальності фахівців ракетно-космічної галузі, а також розробки на цій основі практичних заходів цілеспрямованого розвитку їх професійної відповідальності у системі професійної освіти.

Метою статті є представлення результатів впровадження програми розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Аналіз результатів проведеного нами емпіричного дослідження засвідчив недостатній рівень розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі (базовий – в студентів I курсу; виконавчий – в студентів II – IV курсів). Так, для більшості студентів характерне засвоєння в ході навчання норм та правил професійної діяльності фахівця ракетно-космічної галузі; вибіркова суб'єктивація мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки (помірно-позитивне ставлення до професійних обов'язків та відповідальності перед соціумом, невизначеність професійних планів); дотримання професійних норм, планування діяльності без прояву активності та ініціативності у вирішенні організаційних питань. Зазначене обумовило необхідність розробки та апробації програми розвитку професійної відповідальності в майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі.

При моделюванні процесу розвитку професійної відповідальності ми виходили з припущення, що цілеспрямований психолого-педагогічний вплив на розвиток професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, який буде здійснено через актуалізацію визначених

психологічних умов (усвідомлення відповідальності як професійно значущої якості фахівця ракетно-космічної галузі; розвиненість мотивів соціально-відповідальної поведінки; вираженість вольових якостей особистості; інтернальність суб'єктивного контролю в професійній діяльності; вираженість почуття совісності; усвідомлення саморегуляції поведінки у професійній діяльності), буде сприяти досягненню позитивної динаміки розвитку структурних компонентів професійної відповідальності [11].

Апробація програми, яка реалізовувалася в межах навчальної та позанавчальної роботи та включала 10 занять один раз на тиждень, тривалістю по 4 академічні години кожне (загальний обсяг – 40 годин), здійснювалася на базі коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету ім. О. Гончара зі студентами другого року навчання спеціальності «Виробництво ракетно-космічних літальних апаратів». Експериментальна група (ЕГ), у якій запроваджувалася психолого-педагогічна програма розвитку професійної відповідальності, складалася з 32 студентів другого курсу. До складу контрольної групи (КГ), у якій спеціальна розвивальна робота не проводилася, увійшло 31 студент другого курсу.

В якості показників ефективності впроваджені розвивальної програми виступала наявність позитивної динаміки за основними компонентами професійної відповідальності в студентів: когнітивним компонентом (система засвоєних особистістю знань про сутність професійної відповідальності та їх усвідомлення), мотиваційно-афективним (індивідуальна система мотивів і смислів соціально-відповідальної поведінки, емоційні переживання, які регулюють професійну відповідальність, професійно-важливі якості фахівця ракетно-космічної галузі) та діяльнісно-поведінковим компонентом (вибір та реалізація певної лінії поведінки та вчинків у професійних ситуаціях). Про розвиненість когнітивного компонента може свідчити засвоєння студентами сутності професійної відповідальності; про розвиненість мотиваційно-афективного компонента – суб'єктивація мотивів та цінностей професійно відповідальної поведінки; про розвиненість діялісно-поведінкового компонента – осмисленість професійної діяльності.

Оцінювання впливу розвивальної програми здійснювалося за рахунок проведення послідовних психодіагностичних зрізів. Інструментарій дослідження склали: багатомірно-функціональна діагностика «Відповідальності» (ОТВ-70) для дослідження ступеня усвідомленості відповідальності як професійно значущої якості (В. Прядеїн) [9]; опитувальник для виміру соціальної відповідальності інженера (О. Ковальчук, Ю. Проскура) [4]; опитувальник вольових якостей особистості (М. Чумаков) [10]; «Локус контролю» (О. Ксенофонтова) [5]; «Шкала совісності» (В. Мельников, Л. Ямпольський) [3]; опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (В. Моросанова) [6]; математично-статистичні методи обробки даних на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20 (Т-критерій Вілкоксона).

Перейдемо до аналізу результатів динаміки розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі відповідно до структурно-змістової сутності цього особистісного утворення.

Перш за все, були зіставлені числові показники розвитку когнітивного компонента професійної відповідальності у контрольній та експериментальній групах. У порівняльній характеристиці попередньої та контрольної діагностики було відзначено відсоткове підвищення кількості респондентів в експериментальній групі, чиї результати знаходяться в межах високого рівня (43,75% – до експерименту; 84,38% – після), а також зменшення кількості респондентів з низьким рівнем професійної відповідальності (3,13% – до експерименту; 0% – після). Такі дані свідчать, про позитивні зрушення в експериментальній групі, де показники вираженості когнітивної осмисленості, а відповідно й когнітивного компонента професійної відповідальності, збільшилися. Суттєвих змін у показниках контрольної групи не спостерігалось.

З метою підтвердження значущості зрушень досліджуваного параметру до та після формувального впливу, нами було використано Т-критерій Вілкоксона ($t_{кр}=0,01$). Порівняння числових даних виявило статистично значущі зміни в ЕГ ($p=0,001$; $p \leq t_{кр}$) та їх відсутність у КГ ($p=0,640$; $p > t_{кр}$).

Отримані результати вказують на те, що в умовах розробленої нами програми збільшилася кількість досліджуваних, які усвідомлюють значущість професійної відповідальності у роботі фахівця ракетно-космічної галузі, мають глибоке та цілісне уявлення про цю якість. Такі студенти почали більш старанно ставитися до виконання доручених завдань, проявляти активність в навчально-професійних ситуаціях.

Перейдемо до аналізу результатів соціальної відповідальності майбутніх фахівців – умови розвитку мотиваційно-афективного компонента професійної відповідальності. Отримані дані засвідчили, що до проведення розвивальних заходів відсоткове співвідношення відповідей в обох групах респондентів були рівнозначними – з переважанням середнього (59,38% – в ЕГ; 61,29% – в КГ) та низького (31,25% – в ЕГ; 25,81% – в КГ) рівнів соціальної відповідальності. Показники в межах високого рівня було зафіксовано в незначній кількості досліджуваних (9,38% – в ЕГ; 12,9% – в КГ).

Після участі в запропонованій програмі в експериментальній групі простежувались динамічні зрушення за показниками соціальної відповідальності. Так, зменшилася кількість відповідей в межах низького рівня (з 31,25% – до 15,63%). Водночас, було зафіксовано значне збільшення кількості досліджуваних з високим рівнем розвитку соціальної відповідальності (з 9,38% – до 34,38%). Показники соціальної відповідальності контрольної групи залишилися майже незмінними. Цей факт підтвердився статистично: Т-критерій Вілкоксона виявив значущі зміни в експериментальній групі ($p=0,005$; $p \leq t_{кр}$) та їх відсутність у контрольній ($p=0,513$; $p > t_{кр}$).

В умовах розробленої нами програми розвиток мотивів соціально-відповідальної поведінки здійснювався завдяки методу метафори, зокрема, аналізу притч та розповідей, вирішення моральних дилем, а також завдань, спрямованих на усвідомлення особистісних та соціальних цінностей. Як свідчать отримані результати, досліджувані почали більше замислюватися над власною громадською позицією, обов'язком перед суспільством, наслідками своїх дій, зокрема, професійних. Окрім цього, слід відзначити розвиток моральнісного ставлення майбутніх фахівців до роботи, взаємодії з колегами та навколишнього середовища, керування почуттям боргу у власних вчинках, дотримання соціальних стандартів.

Перейдемо до аналізу показників за наступною складовою мотиваційно-афективного компоненту професійної відповідальності – вольових якостей фахівця, зокрема – цілеспрямованості. На початку експериментальної програми показники обох груп досліджуваних знаходились в схожих числових діапазонах з переважанням середнього рівня розвитку цілеспрямованості (71,86% – в ЕГ; 77,42% – в КГ).

Після участі в розвивальних заходах в учасників експериментальної групи збільшилося відсоткове співвідношення показників високого рівня вираженості цілеспрямованості (15,63% – до експерименту; 31,25% – після) порівняно з початковою діагностикою та результатами контрольної групи. Поряд із цим, в ЕГ було відзначено зменшення показників в межах низького рівня (12,5% – до експерименту; 3,13% – після), що також свідчить про позитивну динаміку розвитку цієї вольової якості. Порівняння даних за Т-критерієм Вілкоксона виявило статистично значущі зміни в показниках ЕГ ($p=0,010 \leq 0,01$) та відсутність змін у КГ ($p=0,894 \geq 0,01$).

В умовах розробленої програми, сприяння розвитку цілеспрямованості студентів здійснювалося переважно завдяки технік з арсеналу арт-коучинга, вправ на самопізнання та рефлексію. Зазначене сприяло проясненню мотивації до досягнення мети і визначенню перших кроків; аналізу і усвідомленню молодими людьми зовнішніх і внутрішніх, матеріальних, духовних і соціальних ресурсів на шляху до досягнення мети в професійній діяльності; виявленню настанов щодо майбутньої професійної діяльності; осмисленню мотивів та цілей професійної діяльності; дозволило включити творчий початок до досягнення своєї мети найкращим чином. Отже, проведені розвивальні заходи сприяли розвитку цілеспрямованості, що може свідчити про ефективність тематичних блоків розвивальної програми.

Розглянемо результати за наступною складовою мотиваційно-афективного компоненту професійної відповідальності – інтернальністю суб'єктивного контролю. На початку експерименту в студентів обох груп переважав середній рівень інтернальності (68,75% респондентів ЕГ; 70,97% респондентів КГ); показники високого рівня прагнення до автономії виявилися нижчими (15,63% досліджуваних ЕГ; 16,13% досліджуваних КГ). Тобто, на початку експерименту більша частка досліджуваних була схильна приписувати відповідальність за результати своїх вчинків та діяльності, як власним здібностям і зусиллям, так і зовнішнім чинникам.

Після участі у розвивальних заходах показники в студентів експериментальної групи суттєво змінилися: зменшилася кількість досліджуваних з низьким та середнім рівнями прояву інтернальності (від 15,63% – до 6,25%; від 68,75% – до 37,5%), проте збільшилася кількість досліджуваних з високим рівнем інтернальності локус контролю (від 15,63% – до 56,25%). У показниках респондентів

контрольної групи значних змін не відбулося. Порівняння даних виявило статистично значущі зміни в експериментальній групі ($p=0,000$; $p \leq t_{кр}$) та відсутність суттєвих змін в контрольній ($p=0,797$; $p > t_{кр}$).

Як свідчать отримані дані, в результаті участі у розвивальній програмі в досліджуваних посилилося відчуття власної відповідальності за своє життя в цілому та за окремі вчинки, підвищився рівень самооцінки стосовно здатності з успіхом досягати свої цілі в майбутньому, зокрема, досягати професійного успіху, усвідомлення короткострокових і тривалих особистісних ресурсів на шляху до досягнення мети.

Перейдемо до аналізу результатів за останнім показником мотиваційно-афективного компоненту професійної відповідальності – вираженістю почуття совісності. До участі в розвивальних заходах показники совісності в респондентів обох групах знаходились в однаковому числовому діапазоні. При чому, в досліджуваних переважав середній рівень розвитку совісності як внутрішнього морального імперативу поведінки та емоційного регулятора професійної діяльності. Це означає, що для переважної кількості досліджуваних було характерно дотримання соціальних норм у поведінці та діяльності, усвідомлення високого ступеню відповідальності фахівця ракетно-космічної галузі перед соціумом та навколишнім середовищем.

Після участі в експериментальній програмі в досліджуваних ЕГ було відзначено значні динамічні зрушення за показниками совісності: зменшення кількості студентів низьким (3,13% – до експерименту; 0% – після) і середнім (59,38% – до експерименту; 46,88% – після) рівнями совісності та підвищення – з високим (37,5% – до експерименту; 53,13% – після). Показники совісності контрольної групи залишилися майже незмінними. Так, порівняння даних виявило статистично значущі зміни в експериментальній групі ($p=0,014$; $p \leq t_{кр}$) та їх відсутність в контрольній ($p=0,563$; $p > t_{кр}$).

Підвищення рівня совісності в майбутніх фахівців внаслідок участі у розвивальній програмі може бути ознакою розвитку в них внутрішніх моральних імперативів поведінки, усвідомлення професійного обов'язку та відповідальності, схильність оцінювати власні вчинки, в тому числі й професійні, відповідно до власних уявлень про добро, борг, справедливість та суспільне благо.

Розглянемо результати за діяльнісно-поведінковим компонентом професійної відповідальності, розвиток якого виражається в ступені усвідомлення майбутніми фахівцями саморегуляції поведінки у професійній діяльності. На початку експерименту відсоткове співвідношення відповідей за рівнями сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності у двох групах респондентів були майже однаковими; показники в діапазоні високо рівня виявлено лише в 21,88% досліджуваних ЕГ та в 22,58% досліджуваних КГ. Це означає, що до участі в розвивальних заходах в більшості студентів потреба в усвідомленому плануванні діяльності була сформована на недостатньому рівні, що проявлялося в нереалістичності планів, недостатній деталізованості, ієрархічності та стійкості планів, залежності від думки та оцінки оточуючих.

Після участі в експериментальній програмі в досліджуваних ЕГ простежувались динамічні зрушення за показниками індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності. Так, зменшилася кількість відповідей, які відносяться до низького рівня (12,5% – до експерименту; 6,25% – після). Водночас, було зафіксовано зростання кількості відповідей високого рівня (21,88% – до експерименту; 40,63% – після).

Отримані результати є свідченням ефективності розвивальних заходів програми, спрямованих на усвідомлення майбутніми фахівцями своєї відповідальності та ролі в постановці професійних завдань, у формуванні цілей та виборі засобів виконання діяльності, сприяння готовності до професійного саморозвитку, самовизначення і самореалізації. За даними дослідження, у контрольній групі помітних змін у показниках індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності не відбулося. Цей факт було підтверджено статистично: Т-критерій Вілкоксона виявив значущі зміни в ЕГ ($p=0,005$; $p \leq t_{кр}$) та їх відсутність у КГ ($p=0,206$; $p > t_{кр}$).

Отримані результати свідчать про правомірність визначених психологічних умов розвитку професійної відповідальності та ефективність апробованої програми. Відсутність статистично значущих змін у контрольній групі є підтвердженням необхідності цілеспрямованого розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі, оскільки рівень розвитку цієї професійно важливої якості виявився недостатнім (базовий та виконавчий рівні) для здійснення ефективної та безпечної професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отримані дані довели, що структурні компоненти професійної відповідальності піддаються розвивальному впливу за умови впровадження запропонованої програми. У свою чергу, розвиток цих структурних компонентів впливає на зростання загального рівня професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі. Результати дослідження також підтвердили робочу гіпотезу, відповідно до положень якої розвиток професійної відповідальності майбутніх фахівців ракетно-космічної галузі визначається комплексом взаємопов'язаних психологічних умов, а її функціонування буде більш успішним шляхом реалізації розвивальної програми цілеспрямованої актуалізації визначених психологічних умов у процесі професійної підготовки.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики надалі вбачається вивчення зв'язку відповідальності з іншими особистісними характеристиками фахівця ракетно-космічної галузі, виявлення гендерних та соціокультурних відмінностей відповідальної поведінки.

Література

1. Баранова С.В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління : дис... канд. психол. наук : 19.00.05 / Баранова Світлана Вячеславівна : Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2004. – 224 с.
2. Дементий Л.И. Ответственность как ресурс личности / Л.И. Дементий. – Омск : Омский госуниверситет, 2005. – 189 с.
3. Ильин Е.П. . Психология совести: вина, стыд, раскаяние / Е.П. Ильин – СПб. : Питер, 2016. – 288с.
4. Ковальчук О.С. Розробка опитувальника для виміру соціальної відповідальності інженера / О.С. Ковальчук, Ю.В. Проскура // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2010. – Т.1. – Ч. 25/26. – С. 282–288.
5. Ксенофонтова Е.Г. Исследование локуса контроля личности – новая версия методики "УСК" / Е.Г. Ксенофонтова // Психологический журнал. – 1999. – №2. – С.18-26.
6. Моросанова В.И. Самосознание и саморегуляция поведения / В.И.Моросанова, Е.А. Аронова –. М. : Институт психологии РАН, 2007. – 214 с.
7. Муздыбаев К.К. Психология ответственности / К.К. Муздыбаев. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.
8. Патинок О.П. Становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Патинок Оксана Петрівна ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
9. Прядеин В.П. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности : дисс. ... д. психол. наук : 19.00.01 / Валерий Павлович Прядеин ; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 1999. – 299 с.
10. Чумаков М.В. Диагностика волевых свойств личности / М.В. Чумаков // Вопр. психологии. – 2006. – № 1. – С. 169–178.
11. Шевченко Н.Ф. Характеристика професійної відповідальності фахівця авіаційної та ракетно-космічної техніки / Н.Ф. Шевченко, Н.П. Крошка / Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Н.Ф. Шевченко, М.Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – № 2 (10) – С.137-144.

References translated and transliterated

1. Baranova S.V. Sotsial'no-psykholohichni mekhanizmy formuvannya profesijnoyi vidpovidal'nosti kolektyvnykh sub"yektiv upravlinnya [Socio-psychological mechanisms of collective professional liability of business management]: dys... kand. psykhol. nauk : 19.00.05 / Baranova Svitlana Vyacheslavivna : Skhidnoukrayins'kyy nats. un-t im. Volodymyra Dalya. – Luhans'k, 2004. – 224 p.
2. Dementij L.I. Otvetstvennost' kak resurs lichnosti [Responsibility as a resource of personality] / L.I. Dementij. – Омск : Омский gosuniversitet, 2005. – 189 p.
3. Il'in E.P. . Psihologija sovesti: vina, styd, raskajanie [The psychology of conscience: guilt, shame, remorse] / E.P. Il'in – SPb. : Piter, 2016. – 288 p.
4. Koval'chuk O.S. Rozrobka opytuval'nyka dlya vymiru sotsial'noyi vidpovidal'nosti inzhenera [Development of a questionnaire for measuring CR of an Engineer] / O.S. Koval'chuk, Yu.V. Proskura // Aktual'ni problemy psykholohiyi : zb. nauk. pr. Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny, 2010. – Т.1. – Ch. 25/26. – P. 282–288.
5. Ksenofontova E.G. Issledovanie lokusa kontrolja lichnosti – novaja versija metodiki "USK" [Investigation of the locus control of a personality – a new version of the "USK"] / E.G. Ksenofontova // Psihologicheskij zhurnal. – 1999. – №2. – P.18-26.
6. Morosanova V.I. Samosoznanie i samoreguljacija povedenija [Self-awareness and self-regulation of behavior] / V.I.Morosanova, E.A. Aronova –. М. : Institut psihologii RAN, 2007. – 214 p.
7. Muzdybaev K.K. Psihologija otvetstvennosti [Psychology of responsibility] / K.K. Muzdybaev. – Л. : Nauka, 1983. – 240 p.
8. Patynok O.P. Stanovlennya vidpovidal'nosti yak profesijno znachushchoyi yakosti sotsial'noho pratsivnyka [Formation of responsibility as a professional significant quality of social worker] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07 / Patynok Oksana Petrivna ; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – К., 2008. – 20p.
9. Prjadein V.P. Kompleksnoe issledovanie otvetstvennosti kak sistemnogo kachestva lichnosti : diss. ... d. psihol. nauk : 19.00.01 [Integrated Study of responsibility as systemic qualities of a personality] / Valerij Pavlovich Prjadein ; Ural. gos. ped. un-t. – Ekaterinburg, 1999. – 299 p.
10. Chumakov M.V. Diagnostika volevyh svojstv lichnosti [Diagnosis of volitional personality traits] / M.V. Chumakov // Vopr. psihologii. – 2006. – № 1. – P. 169–178.

11. Shevchenko N.F. Kharakterystyka profesiynoyi vidpovidal'nosti fakhivtsya aviatyynoyi ta raketno-kosmichnoyi tekhniky [Characteristics of the professional responsibility of a specialist of the aviation and rocket-and-space machinery] / N.F. Shevchenko, N.P. Kroshka / Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Zaporiz'koho natsional'noho universytetu ta Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy / Za red. S.D. Maksymenka, N.F. Shevchenko, M.H. Tkalych. – Zaporizhzhya: ZNU, 2016. – # 2 (10) – P.137-144.

УДК 159.923.2

<https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-11>

КОНФЛІКТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

С.Б. Кузікова

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2574-9985>
kuzikova_svetlana@ukr.net

С.В. Пушно

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Навчально-наукового інституту педагогіки і психології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0657-442X>
svetlanapuhno@gmail.com

Кузікова С.Б., Пушно С.В. Конфліктність майбутніх педагогів як психологічна проблема. У статті представлено теоретичний аналіз сучасних досліджень проблем конфліктності особистості. Надано аналіз таких психологічних феноменів, як «конфліктність» та «рефлексивність», їх взаємозв'язок. Згідно досліджень науковців, визначено, що конфліктність особистості є інтегральною властивістю, яка впливає на динаміку входження людини в конфлікт та характер когнітивного, емоційного, поведінкового реагування. У результаті проведеного експериментального дослідження визначено, що у більшості магістрантів педагогічного закладу вищої освіти – майбутніх вчителів, низький рівень конфліктності, що корелюється з середнім рівнем рефлексивності. Результати дослідження свідчать про розвиненість конфліктологічної компетентності майбутніх педагогів, оскільки низькі показники конфліктності більшості магістрантів є результатом наявності психологічної грамотності, сформованих комунікативних вмій та навичок, емоційного самоконтролю, розвинених волевих якостей, рефлексії. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці напрямків освітньої роботи зі студентами з метою формування конфліктологічної компетентності майбутніх вчителів, а також вивчення досвіду організації навчально-виховного процесу закладів вищої освіти.

Ключові слова: ідентифікація, емпатія, конфліктність, комунікативна культура, конфліктологічна компетентність, особистість, рефлексія, рефлексивність, спілкування.

Kuzikova, S. B, Pukhno, S.V. Future teachers' conflictness as a psychological problem. The modern studies of theoretical analysis of the personality conflict problems are presented in the article. The psychological phenomena analysis as “conflict” and “reflexivity”, their interrelation is highlighted. According to the representatives of scientific psychological research, it is determined that the person's conflict is an integral property that influences the dynamics of the person's “entry” into a conflict and the cognitive, emotional, behavioral response nature. As the experimental study results, it was determined that the undergraduates majority of the higher pedagogical educational establishment – future teachers – have a low conflict level, which is correlated with an average reflexivity level. Reflexivity, as a mental phenomenon, is an integral, complex property that includes the self-perception ability of one's own psyche content and its analysis in the time range (retrospective, situational and prospective reflection) and the ability to understand the another person's psyche. Reflexivity allows to put oneself in the another person's place, and also indicates the developed mechanisms of projection, identification, empathy. The retrospective reflection concept contains the awareness, understanding, analysis and evaluation of person's events and situations of the past. Situational reflection is an introspection that ensures a person is involved in a specific situation, its elements meaningfulness, an analysis of what is happening. This property contains the ability to correlate own actions with the objective situation, its changes, to coordinate and control the activity in accordance with changes in the surrounding reality, to exercise self-control. Prospective reflection is correlated with the function of future situation analyzing, its planning, choosing effective ways to carry out the planned, and predicting possible results. The presented personality traits are the basis for the effectiveness of the future teachers' professional activities. The research results indicate the future teachers' conflictological competence, since the low conflict indicators of the undergraduates majority are the psychological literacy result, formed communication skills and abilities, emotional self-control, developed volitional qualities, and reflection. Prospects for further research are to develop new areas of educational work with students in order to shape the future teachers' conflictological competence, as well as to study the experience of the educational process organizing at higher educational establishment.

Keywords: identification, communicative culture, conflict, conflictological competence, personality, communication, reflection, reflexivity, empathy.